

ԻՆՉՈՐ՝ ԵՎ ԻՆՉՊԵՐՍ ԱՊԱՀՈՎԵԼ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԱՍՆԱԿՑԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ 2022

Սույն հետազոտությունը հնարավոր է դարձել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստան կազմակերպության օժանդակության շնորհիվ: Չեկուցում տեղ գտած տեսակետները և վերլուծությունները արտահայտում են հեղինակների կարծիքը և կարող են չհամընկնել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստան կազմակերպության տեսակետների և դիրքորոշումների հետ:

ԻՆՉՈՒՐ ԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ԱՊԱՀՈՎԵԼ

ԱՐՏԱԶԻՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԱՍՆԱԿՑԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
Սարյան 12, 5-րդ հարկ
Երևան 0002, Հայաստան
Հեռ.՝ (+374 10) 569589, 569689
Էլ. փոստ՝ info@transparency.am
Կայքէջ՝ www.transparency.am

ԵՐԵՎԱՆ 2022

Բովանդակություն

Նախաբան.....	3
Հետազոտության նպատակը	4
Ոչ պետական դերակատարները արտաքին քաղաքականությունում	4
Վերլուծական կենտրոնների դերակատարումը	7
Հասարակական կազմակերպությունների դերակատարումը	12
Եզրակացություն	16
Առաջարկություններ	17
Գրականության ցանկ	20

Նախաբան

2020 թվականի աշնանը թուրք-ադրբեջանական ագրեսիայի արդյունքում Հայաստանը և Արցախը հայտնվել են բացառիկ խոցելի իրավիճակում, որում վտանգված է Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, բնակչության կյանքն ու բնականոն կենսագործունեությունը, ժողովրդավարական ինստիտուտները, Արցախի հայության լինելիությունը, հայկական մշակութային ժառանգությունը:

Պատերազմը և դրան տրվող միջազգային արձագանքը բացահայտ դարձրեցին հայաստանյան դիվանագիտության տասնյակ տարիների ծախողման փաստը: Ակնհայտ է, որ վերը նշված մարտահրավերներին դիմակայելու համար մեր պետությունը պետք է ընտրի իր արտաքին հարաբերությունները վերակառուցելու ճանապարհը՝ ձևավորելով նոր նպատակներ, նոր տեսլական ու գործի դնելով ամենօրյա աշխատանքի նոր մեթոդներ ու ջանքեր: Հայաստանի շուրջ ձևավորված իրավիճակում արտաքին քաղաքականությունն առավել քան երբևէ պետք է մեկտեղված լինի անվտանգության, պաշտպանության, մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի օրակարգերի հետ:

Տարիներ շարունակ Հայաստանի Հանրապետության գործադիր ու օրենսդիր իշխանությունների արտաքին հարաբերությունները եղել են փակ, հանրային վերահսկողությունից դուրս: Ոլորտը համարվել է «էլիտար» և անհասանելի: Մինևույն ժամանակ, առկա է եղել հանրային վստահություն՝ առնվազն դիվանագիտական կորպուսի և Արցախի հարցով տարվող քաղաքականության նկատմամբ, ուստի և քաղաքացիական հասարակության համար ինչ-որ տեղ ընկալելի ու ընդունելի է եղել պատասխանատուների փակ աշխատանքը:

2020-ից ի վեր ծագած մարտահրավերներն ու արտաքին քաղաքականության բացահայտված ծախողումներն էապես նվազեցրել են վստահությունը արտաքին հարաբերությունների տարբեր ասպեկտների համար պատասխանատու կառույցների ու պաշտոնյաների նկատմամբ: Ներկայումս մեկուսացած ու փակ պայմաններում տեղի ունեցող գործընթացները սրում են առանց այդ էլ լարված վերաբերմունքը իշխանության ներկայացուցիչների և նրանց կողմից վարվող քաղաքականության նկատմամբ, տեղիք տալիս ապատեղեկատվության ու կեղծ լուրերի տարածման:

Արտաքին գործերի նախարարությունը (ԱԳՆ) այն երկու նախարարություններից մեկն է, որը մինչ օրս հարկ չի համարել ձևավորել հասարակական խորհուրդ՝ չնայած, որ նրա կանոնադրությունը մյուսների նման ևս ներառում է այդպիսի խորհուրդներ ստեղծելու պահանջը՝ նախարարության գործունեության թափանցիկությունը և մասնակցային կառավարումն ապահովելու նպատակով: ԱԳՆ կառուցվածքում գտնվող Լրատվության և հանրային դիվանագիտության վարչությունը օժտված է միայն լրատվության գործառնություններով և որևէ կերպ չի ապահովում հանրության կամ փորձագիտական համայնքի հետ կապը:

Այսօր, առավել քան երբևէ, արտաքին հարաբերությունների համար պատասխանատու կառույցները պետք է գիտակցեն պատմական պահի լրջությունը և իրավիճակի խոցելիությունը, սեփական պատասխանատվության բեռը, ժամանակի մեջ արագ գործելու անհրաժեշտությունն ու նոր մարտահրավերների պայմաններում պետության ռեսուրսային սահմանափակումները և պատրաստ լինեն բաց աշխատելու ոչ պետական հատվածի

¹ ԱԳՆ-ն չի հաստատել 2015 թվականին ՀՀ կառավարության կողմից արձանագրային որոշմամբ հաստատված ՀՀ նախարարին կից հասարակական խորհրդի օրինակելի աշխատակարգին հավանություն տալու մասին, 26.11.2015, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102040>

դերակատարների հետ՝ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը, Հայաստանի ու Արցախի հայության դիրքերը միջազգային ասպարեզում ամրապնդելու համար:

Հետազոտության նպատակը

Սույն հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել արտաքին քաղաքականության մեջ և հարաբերություններում ոչ պետական դերակատարների ներգրավման միջազգային փորձը՝ Հայաստանում տվյալ ոլորտի պատասխանատու գործադիր և օրենսդիր մարմիններին ներկայացնելու համապատասխան առաջարկություններ:

Ուսումնասիրությունն ի մի է բերել առկա ակադեմիական և գործնական հետազոտությունները: Դրա թիրախում, մասնավորապես, առավել զարգացած մեխանիզմներ և ռեսուրսներ ունեցող ոչ պետական կառույցների, այն է՝ վերլուծական (ուղեղային) կենտրոնների և հասարակական կազմակերպությունների հնարավոր դերն է արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացում, պետության հետ նրանց փոխգործակցության ռազմավարությունները և նրանց կողմից օգտագործվող լծակները:

Սույն նյութը կարող է իր նպաստը բերել ինչպես՝ վերլուծական կենտրոններին ու հասարակական կազմակերպություններին՝ ձևավորելու պետության վրա իրենց ազդեցության մոտեցումներն ու գործիքները, այնպես էլ՝ ՀՀ կառավարությանն՝ ի դեմս ՀՀ ԱԳՆ-ի ու այլ առնչվող կառույցների, և ՀՀ ազգային ժողովին՝ ի դեմս Արտաքին հարաբերությունների ու այլ առնչվող մշտական հանձնաժողովների՝ բարձրացնելու իրենց գործունեության արդյունավետությունը՝ մեծացնելով վերլուծական կենտրոնների և հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցության հնարավորությունները:

Ոչ պետական դերակատարները արտաքին քաղաքականությունում

Գլոբալիզացիայի արդյունքում մենք ապրում ենք մի իրականության մեջ, որտեղ արտաքին և ներքին քաղաքականությունների միջև սահմանագիծը գնալով լրջվում է: Միջազգային հարաբերությունների ձևաչափերը փոխակերպվում են և արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացում ստեղծվում են հնարավորություններ նոր դերակատարների ներգրավման համար: Եթե ժամանակին դիվանագետները, բյուրոկրատները և պետական մարմիններն էին արտաքին քաղաքականությունը սահմանող և իրականացնող բացառիկ դերակատարներ, ապա այսօր նրանք ստիպված են հաշվի նստել նաև այլ շահագրգիռ կողմերի կարծիքների հետ: Դրանք կարող են լինել լրատվական կազմակերպություններ (CNN, BBC, Al Jazeera), տեղական կամ միջազգային հասարակական կազմակերպություններ (Amnesty International, Greenpeace), միջազգային ֆինանսական հաստատություններ (International Monetary Fund, Dautch Bank), միջազգային/տարածաշրջանային խմբեր և կազմակերպություններ (ASEAN, OPEC) և նույնիսկ ահաբեկչական խմբավորումներ: Այսպիսով, արտաքին քաղաքականություն մշակելը դարձել է մի մարտահրավեր, որն արդյունավետ իրականացնելու համար անհրաժեշտ է լինել չափազանց տեղեկացված և ունենալ կապերի լայն ցանց (McGann, 2019): Սա իր հերթին նշանակում է, որ մի շարք ոչ պետական դերակատարներ հնարավորություն են ստանում ներգրավվել արտաքին

քաղաքականության մշակման գործընթացում և ազդել օրակարգերի ու կայացվող որոշումների վրա:

Չնայած այս, կարծես ակնհայտ, իրողություններին՝ տարիներ շարունակ թե՛ քաղաքականություն մշակողները, թե՛ գիտական շրջանակները կենտրոնացել են միջազգային հարթակում պետությունների պաշտոնական գործողությունների վրա՝ անտեսելով այն հիմնական ներքին գործընթացները, որոնք ազդում են պետության վարքագծի վրա: Նման իրավիճակը հիմնականում պայմանավորված է արտաքին քաղաքականության գործընթացում գործադիրի գերակայության անփոփոխ թվացող պատկերով: Հետևաբար, արտաքին քաղաքականության մեջ բացի գործադիր ճյուղից, ցանկացած այլ պետական և ոչ պետական դերակատարի ներգրավվածությունը լուսանցքայնացվում է՝ ստեղծելով տպավորություն, թե արտաքին քաղաքականության մշակման և իրականացման գործընթացում ազդեցություն ունենալն անհնարին է: Սակայն, վերջին տարիների մի շարք հետազոտություններ կոտրում են այս կարծրատիպը, և հիմնվելով տարբեր երկրների օրինակների վրա, բացատրում, թե այլ դերակատարներն ինչ գործիքների կիրառմամբ և ինչպիսի դեր կարող են ունենալ արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացում:

Արտաքին քաղաքականություն մշակելիս պետական դերակատարները մշտապես հաշվի են առնում առնվազն երկու մակարդակ: *Ներքին մակարդակում* տեղական դերակատարները ճշում են կառավարությանը՝ իրենց նախընտրած քաղաքականությունը որդեգրելու համար, իսկ *միջազգային մակարդակում* որոշում կայացնողները ձգտում են բավարարել ներքին ճշումները՝ միաժամանակ սահմանափակելով արտաքին հարաբերությունների վրա դրանց հնարավոր վնասակար ազդեցությունը: Հետևապես, որոշում կայացնողների խնդիրն է միաժամանակ բավարարել ներքին ընտրական շրջանակներին և միջազգային դերակատարներին (Dosch, 2006):

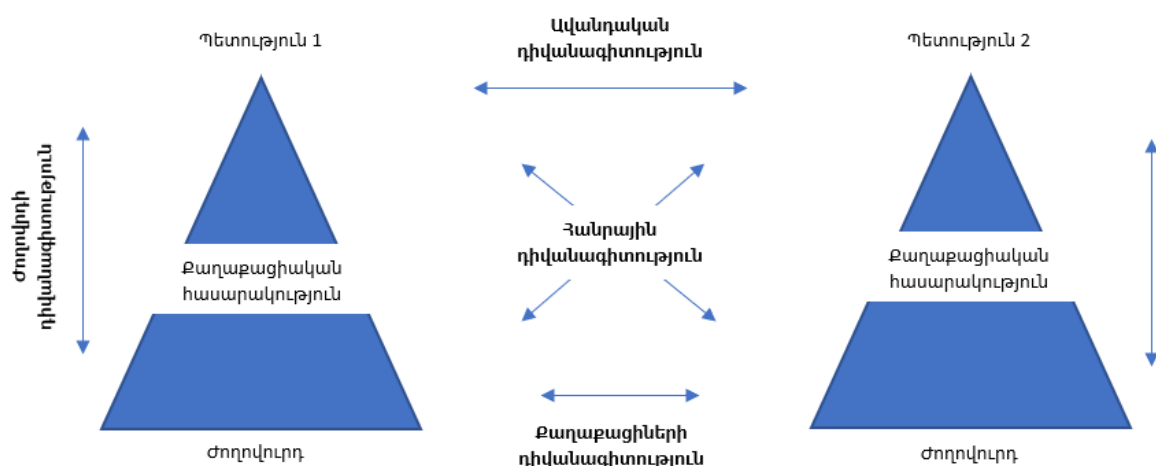
Բնականաբար ոչ պետական դերակատարների ազդեցություն ունենալու հնարավորությունը կախված է քաղաքական ռեժիմի տեսակից: Ավտորիտար ռեժիմներն աչքի են ընկնում ցածր հաշվետվողականությամբ, քանի որ իշխանության փոխանցման ընթացակարգերը ինստիտուցիոնալացված չեն և վարչակարգի շարունակականությունը կախված չէ դրա կատարողականից, ընտրություններից կամ օրենսդրական գործընթացներից: Այդ պատճառով հաշվետվողականությունը (կամ դրա բացակայությունը) էական սահմանափակումներ չի դնում արտաքին քաղաքականության կայացման վրա: Նման համակարգերում ոչ պետական դերակատարների գործունեությունը կամ չեն հանդուրժում, կամ, հանդուրժելու դեպքում, պատրաստակամ չեն հաշվի նստել նրանց ազդեցության հետ: Ի հակադրություն սրա, ժողովրդավարացումը մեծացնում է ռեժիմի պատասխանատվությունը և արդյունքում սահմանափակում վարչակարգի անկաշկանդ ազատությունը արտաքին քաղաքականության նպատակները սահմանելու և իրականացնելու հարցում (Park, Ko, & Kim, 1994, p. 173): Արտաքին քաղաքականության ժողովրդավարացման լավագույն օրինակներից կարելի է համարել Նրանք, որոնց արդյունքում պետությունը ստեղծել է մասնակցայնության հատուկ ֆորմալ մեխանիզմներ, ինչպես օրինակ՝ Հարավային Կորեայի և Գերմանիայի դեպքում (Choi, 2019; Pfeifer, Opitz, & Geis, 2020): Սակայն նույնիսկ եթե այդ հատուկ ինստիտուտները չեն աշխատում, ժողովրդավարացման արդյունքում ստեղծվում է մի միջավայր, որտեղ հանրային կարծիքը, հասարակական կազմակերպությունների (այսուհետ՝ նաև ՀԿ), վերլուծական կենտրոնների (այսուհետ՝ նաև ՎԿ), լրատվամիջոցների աշխատանքը և ջատագովության իրականացումը

զգալի, երբեմն էլ՝ որոշիչ ազդեցություն են ունենում արտաքին քաղաքականության մշակման գործում:

Չարգացող երկրներում վերլուծական կենտրոնները և հասարակական կազմակերպությունները, որպես կանոն, չունեն այնպիսի լծակներ, որոնք թույլ կտան ներգրավվել արտաքին քաղաքականությունում՝ առևտրի, արտաքին օգնության կամ ռազմական ուժի օգտագործման որոշումների վրա ազդելու միջոցով, ինչպես դա անում են զարգացած երկրներում գործող դերակատարները: Սա պայմանավորված է (ի թիվս այլ գործոնների) նրանով, որ պետության կողմից վերոնշյալ մեխանիզմների կիրառումը ենթադրում է խիստ սահմանափակ մասնակցայնություն, իսկ զարգացող և հատկապես փոքր պետություններում, առավել ևս բարդ է քաղաքական վերնախավի հետ համագործակցության եզրեր գտնել անվտանգային կամ անվտանգությանն առնչվող հարցերում: Սակայն ոչ պետական դերակատարներն, այնուամենայնիվ, բազմաթիվ լծակներ ունեն դիվանագիտության մշակման և իրականացման գործընթացում ներգրավվելու համար:

Եթե ավանդական դիվանագիտությունը տեղի է ունենում պետությունների միջև, ապա ժամանակի ընթացքում ժողովուրդները և քաղաքացիական հասարակությունը նույնպես սկսել են ներգրավվել դիվանագիտական գործընթացներում: Ընդունված փաստ է, որ քաղհասարակությունը կարևոր դեր ունի հանրային դիվանագիտություն իրականացնելիս, սակայն նրա դերը ոչ պակաս կարևոր է դարձել այսպես կոչված *ժողովրդի դիվանագիտությունում (people's diplomacy) (Գծապատկեր 1)*: Վերջինս դիվանագիտության մյուս տեսակներից տարբերվում է նրանով, որ գործընթացում ներգրավված չեն արտաքին դերակատարները և երկխոսությունը տեղի է ունենում ժողովրդի և պետության միջև՝ այսինքն պետության ներսում:

Գծապատկեր 1: Դիվանագիտության տեսակները

Հարավային Կորեայի արտաքին գործերի նախարարության նախաձեռնությունը ժողովրդին արտաքին քաղաքականության մշակման մեջ ներգրավելու թերևս լավագույն օրինակներից է, քանի որ այն տեղի է ունենում հենց պետության կողմից ստեղծված հատուկ կառույցների միջոցով և նորագույն տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ: Ժողովրդի դիվանագիտության

կենտրոնը ստեղծվել է քաղաքացիների ներգրավվածությունն ապահովելու համար: Հանրության հետ շփումներն ապահովվում են բջջային հավելվածների, առցանց հարթակների, SNS ինտերֆեյսերի, ինչպես նաև սեմինարների, կլոր սեղանների, տարածաշրջանային հանդիպումների, պառլամենտի ֆորումի և այլ գործիքների օգտագործմամբ: Նպատակը ոչ միայն հանրության ներգրավումն է քաղաքականության մշակման գործում, այլև ժողովրդի դիվանագիտության կարողությունների հետագա զարգացումն ու ընդլայնումը, որն իրականացվում է արտաքին հարաբերությունների վերաբերյալ դասախոսությունների շարքերի և ժողովրդի դիվանագիտության վերաբերյալ բաց համալսարանական միջոցառումների միջոցով:

Նմանատիպ մեխանիզմներ կիրառվում են նաև մի շարք այլ երկրներում, սակայն հետազոտողները Գերմանիայի օրինակով ցույց են տալիս, որ քաղաքացիների մասնակցության ազդեցությունը մեծապես կախված է նրանից, թե ինչպես են պետական ինստիտուտները ընկալում նման մասնակցությունը և ինչպիսի հարցի շուրջ է քննարկում ընթանում (Pfeifer, Opitz, & Geis, 2020): Նաև պետք է հաշվի առնել, որ լայն հանրային մասնակցությունը արտաքին քաղաքականության մշակմանը մեծապես կախված է պետության քաղաքական մշակույթից:

Այս հետազոտության հաջորդ երկու բաժիններում ներկայացվում է քաղաքացիական հասարակության առավել զարգացած մեխանիզմներ և ռեսուրսներ ունեցող կառույցների՝ վերլուծական կենտրոնների և հասարակական կազմակերպությունների դերը մի շարք երկրների արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացում, պետության հետ նրանց փոխգործակցության ռազմավարությունները և նրանց կողմից օգտագործվող լծակները:

Վերլուծական կենտրոնների դերակատարումը

Երբ շեշտվում է վերլուծական կենտրոններ ստեղծելու կամ դրանց հետ համագործակցելու հարցը, շատ հաճախ դա մեկնաբանվում է որպես պետության ունեցած ինֆորմացիան կամ այն հավաքագրելու ունակությունը կասկածի տակ առնելու փորձ: Սակայն պետք է նշել, որ վերլուծական կենտրոնները ներկայումս ստեղծվում են ոչ այնքան նոր ինֆորմացիայի հավաքագրման, այլ անմարսելի չափերի հասնող հսկայական ինֆորմացիայի մշակման, դասակարգման ու արդյունավետ օգտագործման համար: Ավելին՝ արագ որոշում կայացնելու համար պետությունները կարիք ունեն ժամանակին հասանելի, հասկանալի, վստահելի և մատչելի տեղեկության: Սակայն միշտ չէ որ սա հնարավոր է իրականացնել սեփական ուժերով, քանի որ տիրապետվող տեղեկատվությունը կարող է լինել ոչ համակարգված, անվստահելի կամ դրանք տարածողների կողմնակալ ազդեցությամբ աղճատված, իսկ ժամանակակից աշխարհում տեղեկատվությունը դառնում է ուժ, միայն երբ այն ճիշտ ձեռքերում, ճիշտ ձևով և ճիշտ ժամանակին է օգտագործվում: Այդ իսկ պատճառով զարգացած արտաքին քաղաքականության մշակույթ ունեցող երկրներում՝ ինչպիսիք են ԱՄՆ-ն և Մեծ Բրիտանիան, պետությունները օգտվում են վերլուծական կենտրոնների հետազոտական ներուժից, և տարիների ընթացքում հանրային քաղաքականության որոշումների կայացումն ավելի ու ավելի է ձևավորվում այս հաստատությունների վերլուծությունների, գաղափարների և առաջարկությունների զտմամբ: Եթե փորձենք սահմանել՝ վերլուծական կենտրոնները քաղաքականության (policy) ուսումնասիրությանը, մասնակցայնությանը և ձևակերպմանն ուղղված կազմակերպություններ են, որոնք ստեղծում են քաղաքականության վրա հիմնված հետազոտություններ, վերլուծություններ և

խորհրդատվություն տրամադրում ներքին և միջազգային խնդիրների վերաբերյալ (McGann, 2019):

Վերլուծական կենտրոնները կարող են լինել անկախ, մասամբ անկախ (դոնորներից մասամբ կախումով), համալսարանին կից, քաղաքական կուսակցությանը կից, կառավարությանը կից, մասամբ կառավարական (կառավարությունից ֆինանսավորվող, բայց ոչ դրա ենթակառուցվածք) և շահույթ հետապնդող: Յուրաքանչյուր տեսակ ենթադրում է ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրներ, ինքնավարության որոշակի սահմանափակումներ, բայց նաև արտաքին քաղաքականության վրա ազդեցություն թողնելու տարբեր հնարավորություններ (Park N. D., n.d.): Չարգացող երկրների մեծ մասում իրավական, քաղաքական ու ֆինանսական մեխանիզմների և հնարավորությունների բացակայությունը կամ դրանց սահմանափակ բնույթը լրջորեն խոչընդոտում են այս տարածաշրջաններում վերլուծական կենտրոնների մտավոր ազատությունը, անկախությունը և ինքնավարությունը: Բացի այդ, տնտեսական սահմանափակ ազատություն ունեցող այս տարածաշրջանները բնութագրվում են հանրային քաղաքականության հետազոտական հաստատություններին տրամադրվող համեմատաբար համեստ նվիրատվական և մասնավոր աջակցությամբ, ինչը ստիպում է այդ հաստատություններից շատերին ապավինել պետական պայմանագրերին, օտարերկրյա դոնորներին և մասնավոր հատվածի խորհրդատվությանը, այդպիսով՝ վերլուծական կենտրոնների ինտելեկտուալ անկախությունը կախման մեջ դնելով դրանց հետ փոխկապակցված հանգամանքներով ու պահանջարկով (McGann, 2019):

Ամնա Լոնգինին (2015) Իտալիայում և Մեծ Բրիտանիայում արտաքին քաղաքականության վերլուծական կենտրոնների ինստիտուցիոնալացման թեմայով հետազոտությունում առաջարկում է ՎԿ-ների ռազմավարությունների հետևյալ տիպաբանությունը (*Աղյուսակ 1*):

Աղյուսակ 1. Արտաքին քաղաքականության վերլուծական կենտրոնների ռազմավարությունների տիպաբանություն (Longhini, 2015)

Լսարան	Սահմանափակ	Լայն
Քաղաքականություն մշակողների հետ ներգրավվածության տեսակը		
Ակտիվ	Լոբբիստ (The Lobbyist)	Չատագով (The Advocate)
Պասիվ	Ոչ վերաբերելի (Irrelevant)	Ընդհանրական դերակատար (The Generalist)

Աղյուսակի ուղղահայաց առանցքը ներկայացնում է քաղաքականություն մշակողների հետ վերլուծական կենտրոնի ներգրավվածության տեսակը, իսկ հորիզոնականը՝ լսարանի տեսակը, որը կարող է լինել սահմանափակ կամ լայն: Ըստ այդմ՝

- *Լոբբիստը* այն դերակատարն է, որը պայմանական ճնշում է գործադրում քաղաքականություն մշակողների վրա: Այս ռազմավարությունը կիրառելիս վերլուծական կենտրոնը փակ միջոցառումներ և անհատական հանդիպումներ է կազմակերպում փոքր լսարանի համար՝ ներգրավելով քաղաքականության և բիզնեսի

ներկայացուցիչների: Այսպիսով՝ վերլուծական կենտրոնի փորձագետները պաշտոնյաների հետ կապ հաստատելով հաճախ կարողանում են կանոնավոր կերպով ազդել կայացվող որոշումների վրա: Այս դեպքում կենտրոնը չի փորձում լայն տեսանելիություն ձեռք բերել: Որպես օրինակ կարելի է դիտարկել անգլիական Եվրոպական բարեփոխումների կենտրոնը և իտալական Ասպեն ինստիտուտը: Երկու կազմակերպություններն էլ ֆինանսավորվում են մասնավոր դոնորների կողմից և նրանց հիմնական լսարանը կազմված է քաղաքականության և բիզնեսի աշխարհի ներկայացուցիչներից: Նրանք գործում են առավելապես փակ դռների հետևում և որպես գլխավոր նպատակ սահմանում են որոշում կայացնողներին հասանելիության ձեռք բերումը:

- *Ջատագուվի* ռազմավարություն կիրառելիս վերլուծական կենտրոնի գործունեությունը ուղղված է հստակ սահմանված թիրախային լսարանի նկատմամբ որոշակի քաղաքականության խթանմանը և ուղղորդմանը: Այն կարող է հետապնդել իր նպատակները՝ փորձելով հասնել ու ազդել տարբեր լսարանների վրա, օգտագործելով տարբեր գործիքներ: Թիրախային խումբ կարող են հանդիսանալ այդ թվում՝ քաղաքականություն մշակողները և բարձրաստիճան պաշտոնյաները: Այս տեսակը ներկայացնող վերլուծական կենտրոններն ունեն ավելի լայն լսարան և ձգտում են ազդել նաև հանրային կարծիքի վրա: Մեծ Բրիտանիայում (և ոչ միայն) այս տեսակի ամենահայտնի վերլուծական կենտրոնը Միջազգային հարաբերությունների թագավորական ինստիտուտը՝ Չեթըմ հաուսն է (Chatham House) Է: Այն հիմնականում աշխատում է հետազոտությունների, միջոցառումների կազմակերպման և «երկրորդ ուղու (track two) դիվանագիտության» միջոցով, կազմակերպում է փակ հանդիպումներ քաղաքականություն մշակողների հետ, սակայն լայնորեն ներգրավված է նաև հանրային կարծիքի ձևավորման, փորձագետների, ուսանողների, դիվանագետների, պաշտոնյաների և ձեռնարկատերերի հետ կապեր հաստատելու մեջ: Այս կազմակերպության հիմնական նպատակներն են հեղինակության բարձր մակարդակի պահպանումը, ինչպես նաև միջազգային քաղաքագիտության, տնտեսագիտության ու իրավագիտության առաջ մղումը՝ զարգացնելով այս գիտակարգերին առնչվող գրականությունը: Չեթըմ հաուսն այնպիսի լայն գործունեություն է ծավալում և՛ գիտական, և՛ հանրային և՛ պաշտոնական շրջանակներում, որ որոշում կայացնողները արդյունքում այս կամ այն կերպ առնչվում են կենտրոնի վերլուծություններին և հաշվի առնում դրանք:
- Սահմանափակ լսարան ունեցող և քաղաքականություն մշակողների հետ պասիվ փոխգործակցություն ունեցող կազմակերպությունները չեն համապատասխանում վերլուծական կենտրոնի գործառնություններին և մեծ հաշվով վերաբերելի չեն որպես քաղաքականության վրա ազդող դերակատարներ:
- *Ընդհանրական դերակատար* տեսակի ռազմավարություն որդեգրած կազմակերպությունները նպատակ ունեն պահպանել իրենց հեղինակությունն ու ազդել հանրային կարծիքի և քաղաքականություն մշակողների վրա՝ քաղաքագիտական վերլուծությունների և հետազոտությունների մշակման միջոցով: Նրանք միտումնավոր աշխատում են արտաքին լայն միջավայրի հետ, և ի տարբերություն մյուս տեսակի կենտրոնների՝ չեն սահմանափակվում քաղաքականություն մշակողների հետ աշխատանքով: Որպես պակաս թիրախավորված աշխատելու հետևանք՝ սահմանափակվում է այսպիսի կազմակերպությունների հավակնությունները՝ ներգործելու որոշում ընդունողների վրա: Այնուամենայնիվ, նկատելի տեսանելիություն ապահովելու դեպքում, այս կազմակերպությունների՝ քաղաքականություն

մշակողների տեսադաշտում հայտնվելն ավելի հավանական է դառնում և բացվում են նոր «հնարավորությունների պատուհաններ»: Նման կազմակերպություններ են իտալական Միջազգային քաղաքականության ուսումնասիրության կենտրոնը (CESPI) և Միջազգային քաղաքականության ուսումնասիրությունների ինստիտուտը (ISPI), որոնց՝ քաղաքականության մեջ ներգրավվելու փորձերը բավականին սահմանափակ են: Այս կազմակերպությունները զբաղվում են հետազոտական, խորհրդատվական և կրթական գործունեությամբ, ինչպես նաև ֆոնդահայթայթմամբ: Լինելով պաշտոնյաների հետ ներգրավվածության տեսանկյունից բավականին պասիվ դերում՝ սրանք, միևնույն է, գործունեության տարբեր փուլերում ֆինանսավորվել են և համագործակցել են արտաքին հարաբերությունների նախարարության հետ: Այս համագործակցությունը սակայն չի կրել այնպիսի շարունակական բնույթ, ինչպես, օրինակ, Չեթլմ հաուսի պարագայում (Longhini, 2015):

Իհարկե, վերլուծական կենտրոնները նախընտրում են չդառնալ լոբբիստ կամ ընդհանրական դերակատար, քանի որ իրենք գերադասում են ազդեցություն ունենալ օրակարգերի ձևավորման վրա, քան ազատորեն շահարկել իրենց աշխատանքի արդյունքները: Ըստ սրանց՝ ազդեցությունն այն է, երբ կենտրոնը կարողանում է որևէ հարցի առաջնահերթությունը սահմանել մյուսների նկատմամբ և այն առաջ մղել կառավարության օրակարգ: Չնայած սրան, միջավայրը և քաղաքականություն մշակողների կողմից համագործակցության պահանջարկը կամ դրա բացակայությունը ստիպում են վերլուծական կենտրոններին վերանայել իրենց ռազմավարությունը: Այսինքն՝ եթե պետական գործիչները հետաքրքրված չեն կենտրոնների գործունեությամբ, վերջիններս արդեն այլ թիրախային խմբի հետ փոխգործակցության միջոցով են փորձում ազդել որոշում կայացնողների վրա:

Հիմնվելով վերը նշված օրինակների վրա՝ կարելի է առանձնացնել վերլուծական կենտրոնների ազդեցության հետևյալ լծակները.

- *Ազդեցություն ներսից.* սա հնարավոր է դառնում երկու դեպքում: Առաջինն այն է, երբ նախկինում վերլուծական կենտրոնում փորձ ունեցող պետական պաշտոնյաները ձեռք բերած փորձը ինտեգրում են աշխատանքի մեջ: Երկրորդ դեպքում վերլուծական կենտրոնը, կապեր հաստատելով պաշտոնյաների հետ, հնարավորություն է ստանում սերտ համագործակցել արտաքին քաղաքականության մշակման գործում: Այս հարաբերություններում կարևոր է ոչ միայն ազդեցություն թողնելու հանգամանքը, այլև որոշում կայացնողներից սովորելը և ձեռք բերված տեղեկատվության հետագա խելամիտ օգտագործումը: Վերլուծական կենտրոնները հենց դրանով են տարբերվում այլ կազմակերպություններից (Lindenstrauss & Guzansky, 2017):
- *Խորհրդատվություն և ad hoc հարցերում ներգրավվում.* ձեռք բերելով որոշակի հեղինակություն իրենց մասնագիտական գիտելիքների և հանրային կարծիքի ձևավորման շնորհիվ՝ վերլուծական կենտրոնի հետազոտողները հրավիրվում են ժամանակավոր (և ոչ միայն) աշխատանքային խմբեր, մասնակցում են հանդիպումների և քննարկումների, որոնց արդյունքում ազդում են քաղաքականության ձևավորման և որոշումների կայացման վրա (Lindenstrauss & Guzansky, 2017; McGann, 2019):
- *Վերլուծական կենտրոնների շրջանակներում ֆորումների կազմակերպում.* սրանք պաշտոնյաների համար հանդիսանում են «չեզոք տարածք», որտեղ սրանք կարող են գալ և քննարկել հարցեր, լսել տարբեր կարծիքներ և ստանալ ավելի լայն տեսակետներ իրենց գործունեության ոլորտի վերաբերյալ: Դրանից զատ այս ֆորումները

ցանցայնություն են ստեղծում վերլուծական կենտրոնների միջև և հաճախ այդ ցանցերը հնարավորություն են տալիս կոլեկտիվ կերպով ու բազմակողմ ուղիներով քաղաքական գաղափարներ հաղորդել քաղաքականություն մշակողներին, իսկ այդ ցանցի միջազգայնացման պարագայում՝ նաև փոխազդել զարգացող այլ պետություններում ձևակերպող գաղափարների վրա (McGann, 2019): Սրա օրինակ է BRICS Think Tank Council-ը, որը BRICS-ի ձևաչափի հայելային արտացոլումն է վերլուծական կենտրոնների համագործակցության վրա (Lindenstrauss & Guzansky, 2017):

- *Պետության աշխատանքի վերահսկում*. ՎԿ-ները կարող են հետևել երկրի արտաքին քաղաքականությանը և հարաբերություններին ու կազմել վերլուծություններ դրանց արդյունավետության վերաբերյալ: Հանրությանը քաղաքականության անարդյունավետության մասին փաստեր ներկայացնելով՝ կենտրոնները կարողանում են ազդել որոշում կայացնողների գործողությունների վրա և նրանց զգոն պահել (Lodge & Paxton, 2017):
- *Ազդեցություն դրսից*. լայնորեն շրջանառելով կազմակերպության գեներացրած գիտելիքները (հրապարակումների և կոնֆերանսների միջոցով)՝ ՎԿ-ները դրսից հարստացնում են քաղաքականությանն առնչվող վերլուծական նյութերը և ազդում հանրային կարծիքի վրա (այդ թվում՝ համացանցի և սոցիալական ցանցերի օգտագործմամբ): Չնայած այս դեպքում փորձագետները ներգրավված չեն պետական պաշտոնյաների հետ ամենօրյա աշխատանքում՝ նրանց ստեղծած նյութերը որոշումների կայացման համար ընդհանուր ֆոն են ստեղծում (Selee, 2014): Հիմնական գործիքն այստեղ «հանրային դիվանագիտությունն» է²: Օրինակ՝ հանրային միջոցառումներն ու կոնֆերանսները թույլ են տալիս արտաքին դերակատարներին ներկայացնել տվյալ երկրի արտաքին քաղաքականության նպատակների վերաբերյալ տեղեկատվություն և ֆինանսավորման աղբյուրներ գտնել նման այլ միջոցառումների կազմակերպման համար: Լրատվամիջոցների հետ աշխատանքն էլ թույլ է տալիս ժամանակի ընթացքում ազդել և՛ հանրային կարծիքի վրա, և՛ զարգացնել մեղիա ներկայացուցիչների՝ արտաքին քաղաքական թեմաների մասին հանրությանը գրագետ նյութեր ներկայացնելու կարողությունները: Թիրախային լսարաններին հասնելու համար օգտագործվում են նաև բազմաթիվ թվային գործիքներ, սոցիալական մեդիա, կայքեր և այլն (Lindenstrauss & Guzansky, 2017):
- *Հեղինակություն միջազգային շրջանակներում*. Քանի որ որոշ երկրների վերաբերյալ տեղեկությունը այդ երկրի սահմաններից դուրս կարող է լինել սահմանափակ, կարևոր է նաև, որ վերլուծական կենտրոնը ստանձնի պետության՝ այսպես կոչված «բրենդի» միջազգային հաղորդակցումը՝ այդպիսով փոխանցելով երկրում տեղի ունեցող զարգացումները և ընդգծելով դրանց կարևորությունը արտաքին դերակատարների համար: Այս կետի պատշաճ իրականացման դեպքում կազմակերպությունը նաև ձեռք է բերում լայն ճանաչում և հեղինակություն արտասահմանյան դերակատարների շրջանակներում: Հետևապես՝ վերլուծական կենտրոններն այս միջոցով բարձրացնում են իրենց կողմից ստեղծված գաղափարների և մշակված քաղաքականությունների տեսանելիությունը:
Հեղինակություն ձեռք բերելու մյուս ճանապարհը միջազգային ամսագրերում հրապարակումներ ունենալուն հետամուտ լինելն է: Սա օգնում է ճանաչում և հարգանք ձեռք բերել հատկապես ամերիկյան և եվրոպական կոլեգաների շրջանում, ինչպես նաև

² Այստեղ նկատի է առնվում ներքին և արտաքին հանրությանը արտաքին և անվտանգային քաղաքականության, պետական առնաճառներությունների հաղորդակցման գործառնությունը:

«ապացուցել» կենտրոնի պատշաճ վերլուծություններ տրամադրելու ունակությունը (McGann, 2019):

Վերջապես, պետք է հասկանալ, թե ինչպիսի խնդիրների են բախվում վերլուծական կենտրոնները: Դրանք կարելի է բաժանել 4 տեսակի:

- Առաջինը՝ զարգացող երկրներում բյուրոկրատական մեխանիզմների կենտրոնացվածության բարձր մակարդակն է: Վերլուծական կենտրոնները խորհրդատվություն տրամադրելու համար պետք է ակտիվ պայքարեն, և չնայած հստակ է, որ ՎԿ-ների ձևավորած խոսույթը ի վերջո հաճախ ներթափանցում է պաշտոնական խոսույթ, դա երկարաժամկետ գործընթաց է, և բարդ է ուղղակի պատճառահետևանքային կապ հաստատելը:
- Երկրորդ. որոշումների կայացման արագության կարիք ունենալով՝ պետությունները, գիտակցաբար, թե ոչ, հաճախ հետաքրքրված չեն երկարաժամկետ խորքային հետազոտությունների վրա հիմնված քաղաքականության մշակմամբ, ինչը լուսանցքում է թողնում վերլուծական կենտրոնների աշխատանքը:
- Երրորդ խնդիրը ֆինանսավորման և հետազոտական օրակարգի անխուսափելի փոխկապակցվածությունն է, որը կարող է սահմանափակել մտավոր ազատությունը:
- Վերջապես, ՎԿ-ները հաճախ մարդկային ռեսուրսների պակաս ունեն՝ պայմանավորված կոնկրետ ճյուղերում որակյալ փորձագետների և մասնագետների խիստ սահմանափակ ներկայացվածությամբ: Տարբեր երկրներում այս խնդիրը տարբեր կերպ է հասցեագրվում: Դրա լուծման օրինակ է ցանցային հետազոտական մոդելների գործարկումը, երբ կենտրոնը ներգրավում է ոչ ռեզիդենտ անձնակազմ, որն աշխատում է պայմանագրային հիմունքներով: Մեկ այլ օրինակ է Բրազիլիայում կիրառվող մոդելն է, ըստ որի՝ օտարերկրացի հետազոտողների համար հատուկ մասնագիտական այցելության ծրագրեր են իրականացվում (McGann, 2019; Lodge & Paxton, 2017):

Հասարակական կազմակերպությունների դերակատարումը

Այս կյոթում ՀԿ-ները դիտարկվում են որպես հանրության տարբեր շրջանակներին հասանելիություն ունեցող կազմակերպություններ (չներառելով վերլուծական կենտրոնները), որոնք գործում են կոնկրետ ոլորտներում և իրականացնում տարբեր թիրախային խմբերին ուղղված գործունեություն: Ընդ որում, պարտադիր պայման չէ այս կազմակերպությունների արտաքին քաղաքականության ոլորտում մասնագիտացումը:

Պետության և հասարակական կազմակերպությունների հարաբերությունները գրականությունում դասակարգվում են 4 տեսակների (Stroup, 2019):

- *Համագործակցային* հարաբերությունն այն տեսակն է, որտեղ ՀԿ-ն և պետությունը կիսում են և՛ ռազմավարությունները (միջոցները), և՛ նպատակները:
- *Մրցակցային* հարաբերությունների դեպքում ՀԿ-ները և իշխանությունը կիսում են նույն նպատակները, սակայն դրանց հասնելու համար կիրառում են տարբեր ռազմավարություններ:
- *Կոոպտացիոն* հարաբերությունների դեպքում պետությունն ու ՀԿ-ները կարող են օգտագործել միևնույն ռազմավարություններն ու միջոցները, բայց նրանք ձգտում են

հասնել տարբեր նպատակների, ինչը կարող է հանգեցնել ինչպե՛ս դրական, այնպե՛ս էլ բացասական արդյունքի:

- *Կոնֆլիկտային* հարաբերությունների դեպքում ՀԿ-ներն ունեն պետությունից տարբերվող նպատակներ և դրանց հասնելու տարբեր պատկերացումներ:

Պետություն-ՀԿ հարաբերությունների տեսակը կախված է գործունեության ոլորտից: Օրինակ՝ մարդու իրավունքների ոլորտում գործող ՀԿ-ները սովորաբար կոնֆլիկտային հարաբերությունների մեջ են պետության հետ, իսկ զարգացման ոլորտում գործողները՝ համագործակցության: ՀԿ-ի առանձնահատկությունները նույնպես կարևոր հանգամանք են պետության հետ նրա համագործակցության համատեքստում, դրանցից են ՀԿ-ի սկզբունքային պարտավորությունները, հեղինակությունը և գործընկերների ազդեցությունը: Վերջապես, պետության վարչակարգը ևս ազդում է այս հարաբերությունների վրա: Ռեժիմի տեսակից կախված՝ պետություն-ՀԿ հարաբերությունները կարող են փոխվել և ՀԿ-ն կարող է տարբեր դերեր ստանձնել (Youngwan, 2014):

Պայմանականորեն ժողովրդավարական և ոչ ժողովրդավարական համակարգերում ՀԿ-ների դերը ներկայացված է ստորև (*Աղյուսակ 2*):

Աղյուսակ 2. ՀԿ-ների դերը ժողովրդավարական և ոչ ժողովրդավարական համակարգերում (Youngwan, 2014)

	ՀԿ-ի դերը	Ժողովրդավարական համակարգ	Ոչ ժողովրդավարական համակարգ
Ուղղակի	Տեղեկատվություն տրամադրողներ	Շատ ուժեղ	Ուժեղ
	Լոբբիստական խմբեր	ՀԿ-ները պետություններիս	Պետությունները ՀԿ-ներիս
Անուղղակի	Օրակարգ սահմանողներ	Շատ ուժեղ	Զափավոր
	Նորմեր ստեղծողներ	Շատ ուժեղ	Սահմանափակ

Աղյուսակից երևում է, որ ժողովրդավարության պայմաններում ՀԿ-ները լայն հնարավորություններ ունեն և՛ ուղղակի, և՛ անուղղակի կերպով ազդելու արտաքին քաղաքականության մշակման և իրականացման վրա, սակայն ժողովրդավարական պայմանների բացակայության դեպքում նրանց գործունեությունը սահմանափակվում է՝ հարմարվելով ռեժիմի պահանջներին:

Իրենց միջավայրը հաշվի առնելով՝ ՀԿ-ները կիրառում են քաղաքականության մշակման գործընթացի վրա ազդելու տարբեր մեխանիզմներ: Դրանցից մի քանիսը համընկնում են ՎԿ-ների ռազմավարությունների հետ, սակայն ՀԿ-ների տարբերությունը կայանում է նրանում, որ վերջիններս ավելի մասնակցային են իրենց գործունեության մեջ, հետևաբար ունեն ավելի լայն լսարան ու առավել բարձր ներկայացուցչականություն ու ներառականություն: Ստորև ներկայացված են գրականությունում առկա՝ ՀԿ-ների ազդեցության լծակներից մի քանիսը.

- *Տեղեկատվության տրամադրում և փաստահավաք գործունեություն.* ՀԿ-ները կարող են հարուստ տեղեկատվություն տրամադրել կառավարություններին, քանի որ իրենց

գործունեության արդյունքում ձեռք են բերում մեծածավալ մասնագիտական ինֆորմացիա, որը հասանելի է միայն «դաշտային աշխատողներին»: Բացի այդ՝ նրանք ունեն կապեր, որոնց միջոցով կոնկրետ տեղեկությունների հավաքագրումն ավելի արդյունավետ է դառնում, ինչը ոչ միշտ է հաջողվում իրականացնել պետության ֆորմալ ու բյուրոկրատական խողովակների միջոցով: Օրինակ՝ Նախկին Հարավսլավիայի պատերազմների ժամանակ միջազգային հանրության և կառավարությունների (այդ թվում ԱՄՆ-ի) համար քաղաքական իրավիճակի մասին տեղեկատվության հիմնական աղբյուրը իրավապաշտպան և միջազգային ՀԿ-ներն էին (DeMars, 2005): Այս գործունեությունը նաև հանդիսանում է նորմատիվ ազդեցություն թողնելու միջոց: ՀԿ-ների կողմից (հատկապես անդրազգային) նման ազդեցություն ունենալու ամենադիպուկ օրինակներից մեկը ականապայթյունների հետևանքներով զոհերի վերաբերյալ տարբեր կառավարություններին իրազեկելն է: Նման գործունեության արդյունքում հնարավոր է եղել հասնել պետությունների անվտանգության քաղաքականության ու վարքագծի փոփոխության (Youngwan, 2014):

- *Խորհրդատվության տրամադրում և լոբբիստական գործունեություն.* Հասարակական կազմակերպությունները փորձում են ցանցեր ստեղծել պաշտոնյաների հետ՝ պաշտոնական հանդիպումների, կոնֆերանսների, խորհրդարանական լսումների, մասնագիտական զեկույցների ու հասցեական առաջարկությունների տրամադրման միջոցով: Այս ցանցերի շնորհիվ ՀԿ-ները փորձում են արդյունավետ կերպով տեղեկատվություն տրամադրել պետական գործիչներին և ճնշում գործադրում նրանց որոշումների վրա: Օրինակ՝ Վորլդ Վիժնի Վաշինգտոնի գրասենյակի աշխատակիցները սերտ կապեր են պահպանում ԱՄՆ պետական պաշտոնյաների հետ, որոնք կարող են որոշումներ կայացնել ԱՄՆ արտաքին օգնության կամ ԱՄՆ ՄԶԳ գործունեության վերաբերյալ: Այսպիսով, նրանց լոբբիստական ջանքերի, ինչպես նաև հանրային քարոզարշավի իրականացման շնորհիվ ԱՄՆ կառավարությունն ավելի շատ միջոցներ է տրամադրում Վորլդ Վիժնի կողմից շեշտադրված խնդիրները հասցեագրելու համար (Youngwan, 2014): Չնայած պետության հետ կապերի հաստատումը ՀԿ-ների աշխատանքի արդյունավետության գրավականներից մեկն է, համեմայն դեպս նրանք պետք է զգուշանան ոչ ինստիտուցիոնալ կամ չափազանց ոչ ֆորմալ հարաբերությունների հաստատումից, քանի որ հատկապես զարգացող երկրներում ՀԿ-ները դիտվում են որպես էլիտիստ կազմակերպություններ, որոնք շահ են հետապնդում, այդ թվում նման սերտ կապերի պահպանման միջոցով: Այսպիսով, ՀԿ-ները պետք է զգուշորեն հավասարակշռեն իրենց վերահսկիչ դերակատարի հեղինակությունը և արտաքին քաղաքականության վրա ազդելու հնարավորությունները (Fioramonti & Heinrich, 2007):
- *Վերահսկում.* ՀԿ-ների հիմնական դերերից մեկը վերահսկում իրականացնելն է և արտաքին քաղաքականության վրա ազդեցություն թողնելու առումով ևս այս դերը չափազանց կարևոր է: ՀԿ-ները ունենալով ռեսուրսներ կարող են հետևել արտաքին քաղաքականության իրականացման տարբեր կոմպոնենտներին, պատվիրել մշտադիտարկող հետազոտություններ, գնահատել քաղաքականության պատշաճ իրականացումը և մի կողմից պետությանը տեղեկացնել, որ կիրառվող քայլերը չեն տալիս ցանկալի արդյունքները, իսկ մյուսից՝ համոզվել, որ պետությունը ցուցաբերում է հաշվետվողականություն (Arts, 2003):
- *Հանրային կարծիքի ձևավորում.* ՀԿ-ներն աշխատում են այնպիսի մոդելներով, որոնք նրանց թույլատրում են շահառուների և գործընկերների լայն շրջանակ ստեղծել: Այդ շրջանակը նրանց հասանելիություն է տրամադրում դեպի հանրության ամենատարբեր

շերտեր: Շատ հաճախ ՀԿ-ներն օգտագործում են այս ռեսուրսները և ջանում են հասարակական կոնսենսուս ստեղծել որևէ հարցի շուրջ՝ քարոզչության, մեդիայի հետ աշխատանքի ու սոցիալական մեդիայի օգտագործման միջոցով, և արդյունքում՝ հասարակական ճնշման միջոցով փորձում են ազդել արտաքին քաղաքական որոշումներ կայացնողների վրա: Սա չպետք է հասկանալ մանիպուլատիվ իմաստով, քանի որ անգամ մարդու իրավունքների վերաբերյալ նորմերը սահմանվել են հենց նմանատիպ գործընթացների շնորհիվ: Հանրային կարծիքի ուսումնասիրությունները և հանրայնացումը մեկ այլ լծակ է, որը կարող է ազդել արտաքին քաղաքականության մշակման վրա: Սա հատկապես վերաբերելի է այն դեպքերին, երբ հանրությունը լայնորեն չի քննարկում որոշ հարցեր և դրանց մասին նրանց կարծիքն իմանալու միակ միջոցը հարցումների, ֆոկլուս խմբերի և այլ հետազոտությունների իրականացումն է (Arts, 2003): Դրանց արդյունքների հանրայնացման կամ կառավարություններին ներկայացման միջոցով ՀԿ-ները կարող են ստանձնել հանրային-քաղաքական օրակարգը թելադրողների գործառույթ՝ առնվազն թեմատիկ կամ իրադարձային հիմունքներով, ինչպես նաև ցույց տալ իրենց պոտենցիալ օգտակարությունը պետական գերատեսչությունների առաջ: Որոշ չափով ազդելով հանրային օրակարգի ձևավորման վրա՝ ՀԿ-ները կարող են նպաստել որոշ հարցերի շուրջ հասարակական կոնսենսուսի ձևավորմանը, որը կառավարությունները չեն կարող լիովին անտեսել՝ առնվազն ելնելով սեփական շահադիտական նկատառումներից:

- *Ներկայացվածություն՝ միջազգային կառույցների հարթակների շնորհիվ:* Եթե տարիներ շարունակ, այսպես կոչված, գլոբալ կառավարումը (global governance) իրականացվում էր առավելապես պետությունների կողմից, ապա այժմ մի շարք ոչ պետական դերակատարներ, և այդ թվում՝ միջազգային ՀԿ-ներն ու ՀԿ-ների ցանցերը, մեծ թափով սկսել են ներգրավվել այս գործընթացներում: Հաշվի առնելով իրենց ընդլայնված դերը՝ ՀԿ-ները սկսել են հավակնել և գնալով ավելի շատ են ստանում դիվանագիտական ֆորումներում ներկայացվածություն: Օրինակ՝ մոտ 3,000 ՀԿ-ներ այժմ խորհրդատվական կարգավիճակ ունեն ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդում (ECOSOC) (German Institute for International and Security Affairs, 2018): Այս մեխանիզմը հատկապես արդյունավետ կարող է օգտագործվել մարդու իրավունքների, շրջակա միջավայրի պահպանման, ահաբեկչության դեմ պայքարի և մի շարք այլ թեմաների հետ աշխատանքի դեպքում, որոնց շուրջ առավելապես առկա է համաշխարհային կոնսենսուս: Անդրսահմանային ցանցերում և միջազգային կազմակերպություններում տեղական ՀԿ-ների ներգրավվածությունը կարող է հեղինակավոր կառույցների հետ համագործակցության ուղիներ բացել, որոնք իրենց հերթին կարող են բարձրացնել արտաքին քաղաքական կոնկրետ հարցերի լսելիությունը և նպաստել դրանց իրականացմանը: Շատ պետություններ, գիտակցելով ՀԿ-ների տրամադրած այս հնարավորությունը, սերտորեն համագործակցում են նրանց հետ և փորձում տեղական ՀԿ-ների շնորհիվ ինտեգրվել միջազգային հանրությանը, ընդհանուր շահեր առաջ մղել և տեղեկատվություն ստանալ: Օրինակ՝ միջազգային ճանաչման հետ կապված խնդիր ունեցող Թայվանի համար այս մոդելը մեկուսացումից խուսափելու կարևոր քայլերից մեկն է եղել (ICDF Annual Report, 2002): Ավելին՝ պետությունը կարող է օգտվել ՀԿ-ների տրամադրած ինֆորմացիայից և կապերից՝ իր արտաքին քաղաքական շահերի առաջ մղման համար:
- *Հանրային դիվանագիտության իրականացում:* ՀԿ-ները կարող են պետության համար կարևոր գործընկեր դառնալ հանրային դիվանագիտական պրոցեսներում: Սրա համար հիմնական գործիքներ են հանդիսանում ֆորումները, փոխանակման ծրագրերը,

մշակութային և այլ տեսակի միջոցառումներն ու էքսպոնները (Ivanchenko, 2016): Այս միջոցառումները խթանում են կապերի ստեղծումը, տեղեկատվության հավաքագրումը, պետության շահերի ջատագովումը արտաքին դերակատարների մոտ, մշակութային փոխանակումը, որոնց համակարգը թույլ է տալիս տվյալ պետությանը իր քաղաքականության և մշակույթի հանդեպ բարեկամական տրամադրություններ ստեղծել և՛ երկրի ներսում, և՛ դրա սահմաններից դուրս: Այս մեխանիզմի կիրառման օրինակ է Ռուսաստանի հանրային դիվանագիտությունում ՀՀ-ների օգտագործումը: 2012 թվականին «Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքականության ուղղվածության իրականացմանն ուղղված միջոցառումների մասին» օրենքի ստորագրումից հետո (որտեղ մասնավորապես նշվում է քաղաքացիական հասարակության՝ ներառյալ ՀՀ-ների դերը արտաքին քաղաքականության գործընթացում) արտաքին գործերի նախարարության և շուրջ 150 հասարակական կազմակերպությունների փոխգործակցության շրջանակներում իրականացվել է շուրջ 250 միջոցառում: Այս ՀՀ-ները գործում են տարբեր ոլորտներում՝ սկսած արտերկրում գտնվող հայրենակիցներին աջակցելուց մինչև սոցիալական քաղաքականություն, մշակույթ, մարդու իրավունքներ և միջքաղաքակրթական երկխոսություն: ՀՀ-ներից շատերը կենտրոնանում են ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի հանրության վրա, սակայն Չինաստանը, Ջնդկաստանը, Աֆրիկան, Լատինական Ամերիկան և Հարավարևելյան Ասիայի երկրները դարձել են նման գործունեության նոր ոլորտներ (Simons, 2018):

ՀՀ-ներին արտաքին քաղաքականության մշակմանը արդյունավետորեն ներգրավվելու խոչընդոտներից ամենակարևորը, թերևս, հանրային պասիվությունն է: Թվում է, թե հասարակությունը անտարբեր և անտեղյակ չէ արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող հարցերում, բայց այնուամենայնիվ, առօրյա կյանքի բարդությունները կարող են դժվարացնել հասարակության մեծ մասի ներգրավվածությունը: Արդյունքում, հատկապես խորքային սոցիալական խնդիրներ ունեցող հասարակություններում հնարավոր է «ներքևից» պահանջարկ չլինի արտաքին քաղաքականության մեջ ներգրավվելու: Այս պարագայում ՀՀ-ները ևս մեկ ֆունկցիա պետք է վերցնեն իրենց ուսերին, այն է՝ կրթության, լրատվամիջոցների լուսաբանման հմտությունների զարգացման և այլ պրոակտիվ գործունեության միջոցով ակտիվ քաղաքացիությունը խթանելը (Headley & Burton, 2012):

Եզրակացություն

Ընդհանրացնելով՝ կարող ենք ասել, որ վերլուծական կենտրոնները և հասարակական կազմակերպությունները սոցիալական փոխազդեցություններում «արդյունքների հասնելու» համար ունեն երեք հիմնական լծակ:

- *Որոշումների կայացման ուժը*, որը կապված է քաղաքականության մշակման և քաղաքական ազդեցության հետ:
- *Դիսկուրսիվ ուժը*, երբ կազմակերպությունների ռեսուրսները հնարավորություն են տալիս ձևավորել արտաքին քաղաքական դիսկուրսը և դրա շնորհիվ ազդել քաղաքականություն մշակողների վրա:
- *Կանոնակարգող ուժը*, որը կապված է կանոնների ստեղծման և ինստիտուտների կայացման հետ (Arts, 2003):

Այսպիսով, վերլուծական կենտրոնների և հասարակական կազմակերպությունների հաջողության գրավականը չի կարող լինել միայն որակյալ հետազոտությունների ստեղծումը կամ գործունեության պատշաճ իրականացումը: Այս կազմակերպությունները պետք է պատրաստ լինեն ջատագովել և մշտապես փորձել կապի մեջ մնալ և՛ հասարակության, և՛ որոշում կայացնողների հետ: Նրանք պետք է նաև հաշվի նստեն պետության քաղաքական դրության և ընդհանուր տրամադրությունների հետ: Ամենակարևորը՝ ՎԿ-ները և ՀԿ-ները պետք է շաղկապեն մասնագիտական գիտատեսական մոտեցումները ու տեղական համատեքստը, և քաղաքականությանը վերաբերող առաջարկները համապատասխանեցնեն տվյալ տարածաշրջանի իրողություններին:

Այս պահանջները հատկապես արդիական են զարգացող երկրներում, քանի որ հաճախ այս պետություններում կառավարումը առավել կենտրոնացված է, և ազդեցություն ունենալու համար պետք է միաժամանակ օգտագործել մեկից ավելի լծակներ: Միևնույն ժամանակ այս կազմակերպությունները պետք է պետության հետ համագործակցեն և հաղորդակցեն, թե ինչպիսի ռեսուրսներ նրանք կարող են տրամադրել պետությանը քաղաքականության մշակման և իրականացման գործընթացներում, ապացուցեն իրենց անհրաժեշտությունն ու ապահովեն պահանջարկը:

Պետական կառույցները, որոշում ընդունողներն իրենց հերթին պետք է շահագրգռված լինեն՝ մեծացնելու պետության արտաքին հարաբերությունների հիմնական նպատակների իրականացման արդյունավետությունը՝ և՛ բովանդակային, և՛ ծավալային, և՛ ազդեցիկության առումով՝ ներգրավելով հնարավորինս շատ դերակատարների և պատրաստ լինեն դուրս գալ ավանդական բյուրոկրատական կաղապարներից՝ նոր գործելաոճով և աշխատանքային մեթոդներով հասնելու իրենց առջև դրված խնդիրներին:

Առաջարկություններ

Արտաքին քաղաքականություն մշակողների/որոշում կայացնողների, հասարակական կազմակերպությունների և վերլուծական կենտրոնների համագործակցությունն արդյունավետ կարող է դառնալ, երբ երկարաժամկետ աշխատանքի արդյունքում կամ կողմերի համաձայնությամբ ստեղծվեն համակարգային փոխգործակցության մեխանիզմներ: Սրանք կարող են լինել տարբեր բնույթի և բովանդակության ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ մեխանիզմներ. միակ նախապայմանն այն է, որ վերջինները կողմերի համար տրամադրեն հասկանալի և ընդունելի ձևաչափեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի սխտեմատիկ, հետևողական և թիրախային մասնակցություն ունենալ արտաքին քաղաքականության մշակման և իրականացման գործընթացում:

Արդյունավետ փոխգործակցության հասնելու ճանապարհին կարևոր է գործադիր և օրենսդիր իշխանության շրջանում ձևավորել քաղաքական այնպիսի մշակույթ, որտեղ ընդունված է լսել կարծիքներ, հայցել ու ընդունել փորձագիտական առաջարկություններ: Ոչ պետական դերակատարներն էլ իրենց հերթին պետք է պատրաստ լինեն համագործակցության՝ քաղաքականության թերությունները մատնանշելուց և քննադատելուց զատ՝ ձևավորելով կոնստրուկտիվ մոտեցումներ և պատրաստելու մասնագիտական-հետազոտահեն պրոդուկտներ:

Որպես առաջին քայլ ինչպե՞ս պետական, այնպե՞ս էլ ոչ պետական դերակատարների համար անհրաժեշտ է քարտեզագրել առնչվող ՀԿ և ՎԿ, ինչպես նաև՝ անհատ փորձագետների կարողությունները և ռեսուրսները, օրինակ՝ արտաքին կապեր, դեսպանատների հետ սերտ աշխատանք, երկրից դուրս աշխատանքներ իրականացնելու ներուժ, վերլուծական ներուժ,

հանրության հետ կապեր, միջազգային ֆորումների մասնակցություն, կապ միջազգային գիտական համայնքի հետ և այլն:

ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն

Իր առջև դրված խնդիրներն արդյունավետ լուծելու համար ԱԳՆ-ն պետք է փորձի առավելագույնս օգտագործել ոչ պետական կառույցների հնարավորություններն՝ իր իսկ նպատակներին հասնելու համար, այդ թվում՝ նրանց գիտելիքը, մեթոդները և միջազգային կապերը:

Որպես համագործակցության հիմքերի ստեղծման առաջնային միջոցառում պետք է հանդիսանա ԱԳՆ-ի կողմից Հայաստանի արտաքին հարաբերությունների նպատակների/տեսլականի/մարտահրավերների/նարատիվների շուրջ անկեղծ քննարկման ծավալումը, որը հնարավորություն կտա ճշգրտել տարբեր դերակատարների տեսակետները, դիրքավորումները, ռազմավարություններն ու մեթոդները, ինչպես նաև՝ փոխգործակցության շրջանակների նախորոշումը:

Անհրաժեշտ է հնարավորինս ներառական եղանակով իրականացնել մինչ օրս վարվող արտաքին քաղաքականության ուժեղ և թույլ կողմերի, սպառնալիքների և հնարավորությունների վերլուծություն (SWOT analysis), որում տարբեր դերակատարների կապերն ու փորձագիտական ներդրումը կօգնեն հնարավորինս համապարփակ քարտեզագրելու ներքին ու արտաքին խնդիրներն ու անելիքները՝ զլոբալ գործընթացների համատեքստում:

Ցանկալի է, որ ԱԳՆ ստորաբաժանումները ՎԿ և ՀԿ համապատասխան հարցերով մասնագիտացած փորձագետների հետ ձևավորեն հորիզոնական կապ՝ իրականացնելով տեղեկատվության և կարծիքների գրավոր և բանավոր պարբերական փոխանակում, ինչը կարող է արվել, օրինակ՝ նախարարության կողմից հայցելով և ստանալով տեսակետներ, նրան հասցեագրելով ոչ կառավարական կառույցների մասնագիտական եզրահանգումները, երկուստեք կազմակերպելով փակ փորձագիտական քննարկումներ և խորհրդակցություններ, կապի համար օգտագործելով ինստիտուցիոնալացված՝ հասարակական խորհուրդների ձևաչափը և այլն:

Արցախյան երկրորդ պատերազմում պատերազմական հանցագործությունների, Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից հայաթյացության քարոզի և մարդու իրավունքների տարբեր խախտումների համատեքստում կարևոր է, որ պետական դերակատարները տեղեկացված լինեն ոչ պետական դերակատարների գործողություններից, մասնավորապես՝ նկատի առնելով միջազգային կազմակերպություններին ուղղված դիմում-բողոքները: Նաև կարևոր է, որ ԱԳՆ-ն հաշվետու լինի այդ առնչությամբ իր կողմից իրականացվող քայլերի վերաբերյալ:

ԱԳՆ-ում ՎԿ և ՀԿ-ների հետ աշխատանքի համակարգման պատասխանատվությունը կարող է ստանձնել ԱԳՆ լրատվության և հանրային դիվանագիտության վարչությունը կամ հատուկ այս նպատակով նշանակված պաշտոնատար անձ, ինչը սակայն չպետք է կաշկանդի կառուցված թեմատիկ համագործակցության իրականացմանը՝ համապատասխան ստորաբաժանումների և կառույցների/փորձագետների միջև: Ոչ պետական կառույցների պարբերական հաղորդակցությունը ԱԳՆ-ի հետ կարող է ապահովվել նաև գործուն հասարակական/փորձագիտական խորհրդի միջոցով:

ՀՀ Ազգային ժողով

ՀՀ Ազգային ժողովի արտաքին հարաբերությունների մշտական հանձնաժողովը (ինչպես նաև այլ մշտական հանձնաժողովները) ևս պետք է օգտագործի ոչ պետական կառույցների

պոտենցիալը՝ առավել արդյունավետ իրականացնելու ինչպե՛ս իր օրենսդրական առաքելությունը (օրինակ՝ հայցելով կարծիք միջազգային իրավունքի և փաստաթղթերի վերաբերյալ), այնպե՛ս էլ խորհրդարանական վերահսկողությունը (օրինակ՝ օգտվելով այլընտրանքային/ստվերային զեկույցներից, կազմակերպելով ամսական փակ հանդիպումներ փորձագետների հետ)՝ արտաքին միջավայրի և հարաբերությունների շուրջ մտքերի փոխանակման համար: Փորձագետները կարող են նաև ընթացիկ խորհրդատվություն տրամադրել պատգամավորներին՝ միջազգային բարեկամական խմբերի աշխատանքներում:

Ոչ պետական կառույցներ

Ցանկալի է, որ պետության հետ հարաբերություններ կառուցելուն զուգահեռ ՎԿ-ներն ու ՀԿ-ները ստեղծեն նաև սեփական համագործակցության հարթակներն ու գործուն մեխանիզմները՝ երկրի ներսում: Միջազգային, ինչպես նաև հայաստանյան հասարակական կազմակերպությունների փորձը ցույց է տալիս, որ պետությունն առավել հաճախ ականջալուր է լինում կազմակերպությունների հավաքական պահանջներին և առաջարկներին:

ՀԿ-ների և ՎԿ-ների վրա պատասխանատվություն է դրված ճիշտ հաղորդակցություն վարել պաշտոնյաների և պետական մարմինների հետ, որով հնարավոր կլինի համագործակցության պատուհաններ բացել և վստահություն ձևավորել կողմերի միջև: Տվյալ նպատակին հասնելու համար կարևոր է այս կառույցների ինստիտուցիոնալ կարողությունների շարունակական զարգացումը:

Այս ամբողջ պատկերում կարևոր է հասկանալ, որ ՀԿ-ները և ՎԿ-ները պետության հետ պետք է և՛ համագործակցեն, և՛ վերահսկեն նրա կառույցների աշխատանքը: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է, որ համագործակցությունը որևէ կերպ չսահմանափակի կազմակերպությունների ինքնավարությունը և մտավոր անկախությունը (այլ կերպ ասած՝ կազմակերպությունը աջակցի պետությանը (պետական կառույցներին), բայց չդառնա դրա շահերը սպասարկող):

Գրականության ցանկ

- Arts, B. (2003). Non-state actors in global governance: Three faces of power. *Preprints aus der Max-Planck-Projektgruppe Recht der Gemeinschaftsgüter*(4). Retrieved from https://www.econstor.eu/bitstream/10419/85112/1/2003-04_online.pdf
- Choi, K.-j. (2019). The Republic of Korea's Public Diplomacy Strategy: History and Current Status. *Center on Public Diplomacy*. Retrieved from https://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/The%20Republic%20of%20Korea%27s%20Public%20Diplomacy%20Strategy%20Web%20Ready_2.3.19.pdf
- DeMars, W. (2005). *NGOs and Transnational Networks: Wild Cards in World Politics*. London: Pluto Press London. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/31842524_NGOs_and_Transnational_Networks_Wild_Cards_in_World_Politics
- Dosch, J. (2006). The Impact of Democratization on the Making of Foreign Policy in Indonesia, Thailand and the Philippines. *Südostasien aktuell : journal of current Southeast Asian affairs*, 25(5), 42-70. Retrieved from <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssaoar-33>
- Fioramonti, L., & Heinrich, V. F. (2007). How Civil Society Influences Policy: A Comparative Analysis of the CIVICUS Civil Society Index in Post-Communist Europe. Retrieved from <http://www.civicus.org/view/media/CIVICUS.ODI.Fioramonti.Heinrich.pdf>
- German Institute for International and Security Affairs. (2018). New Realities in Foreign Affairs: Diplomacy in the 21st Century. (V. Stanzel, Ed.) *SWP Research Paper*, 11. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/en/publication/new-realities-in-foreign-affairs-diplomacy-in-the-21st-century>
- Headley, J., & Burton, J. (2012). Conclusion: Some Reflections on Public Participation in Foreign Policy. In J. Headley, A. Reitzig, & J. Burton, *Public Participation in Foreign Policy* (pp. 234-250). New York: Palgrave Macmillan. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230367180>
- ICDF Annual Report. (2002). *Cooperation with International Organizations and NGOs*. Retrieved from https://www.icdf.org.tw/web_pub/20030523111511Ch3-4.pdf
- Ivanchenko, V. (2016). NGO Public Diplomacy As An Instrument Of Global "Soft Power". *World Affairs: The Journal of International Issues*, 20(3), 10-15. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/48505289?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Lindenstrauss, G., & Guzansky, Y. (2017). Foreign Policy Think Tanks and Decision Making Processes. *Strategic Assessment*, 20(2), 125-135. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/323758128_Foreign_Policy_Think_Tanks_and_Decision_Making_Processes
- Lodge, G., & Paxton, W. (2017). Achieving policy change in developing contexts: the role of think tanks. Oxford: Gwilym Gibbon Policy Unit, Nuffield College. Retrieved from

<http://ggcpp.nuff.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2017/06/Achieving-policy-change-in-developing-contexts-the-role-of-think-tanks.pdf>

- Longhini, A. (2015). Institutionalization of Foreign Policy Think Tanks in Italy and in the UK: An Explanatory Framework. *Central European Journal of Public Policy*, 9(2), 96-121. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/295181560_Institutionalization_of_Foreign_Policy_Think_Tanks_in_Italy_and_in_the_UK_An_Explanatory_Framework
- McGann, J. G. (Ed.). (2019). *Think Tanks, Foreign Policy and the Emerging Powers*. Philadelphia, PA, USA: Palgrave Macmillan. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-60312-4>
- Park, N. D. (n.d.). *Introduction to Think Tanks*. Retrieved from Wellesley college: <https://www.wellesley.edu/careereducation/resources/introduction-think-tanks>
- Park, T. W., Ko, D.-W., & Kim, K.-R. (1994). Democratization and Foreign Policy Change in the East Asian NICs. In J. A. Rosati (Ed.), *Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change* (pp. 164-184). Columbia: University of South Carolina Press. Retrieved from <https://catalogue.nla.gov.au/Record/1843856>
- Pfeifer, H., Opitz, C., & Geis, A. (2020). Deliberating Foreign Policy: Perceptions and Effects of Citizen Participation in Germany. *German Politics*. doi:10.1080/09644008.2020.1786058
- Selee, A. (2014). What Do You Do That Makes a Unique Contribution? In A. Selee, *What Should Think Tanks Do?: A Strategic Guide to Policy Impact* (pp. 30-47). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press. Retrieved from <https://www.sup.org/books/title/?id=23457#:~:text=A%20Strategic%20Guide%20to%20Policy%20Impact%20should%20be%20considered%20mandatory,%2C%20academic%2C%20or%20corporate.%22&text=It%20should%20prove%20enormously%20helpful,complex%20and%20increasingly%20vis>
- Simons, G. (2018). The Role of Russian NGOs in New Public Diplomacy. *Journal of Political Marketing*, 17(2), 137-160. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15377857.2018.1447755>
- Stroup, S. S. (2019). NGOs' interaction with the states. In T. Davies (Ed.), *Routledge Handbook of NGOs and International Relations* (pp. 32-45). Oxon and New York: Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/Routledge-Handbook-of-NGOs-and-International-Relations/Davies/p/book/9780367783860>
- Youngwan, K. (2014). How NGOs Influence US Foreign Aid Allocations. *Foreign Policy Analysis*, 1-21. Retrieved from <https://academic.oup.com/fpa/article-abstract/13/1/112/2755394>